

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.173>
УДК 94(477.82) «1917/1921»:351.74

Віталій СКАЛЬСЬКИЙ

кандидат історичних наук, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ, Україна)
skalskyw@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>

Олег РАЗИГРАЄВ

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна); доктор гуманістичних наук Університету Марії Кюрі-Склодовської (Люблін, Польща)
razygraev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

ВОЛИНЬ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1921 рр.: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК І ВОЄННА СИТУАЦІЯ

Мета полягає у спробі аналізу суспільно-політичного розвитку та воєнної ситуації на теренах Волині у часи Української революції 1917—1921 рр. **Методологія** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, в тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного й ін. **Наукова новизна.** Здійснено спробу узагальнити події революції на теренах Волині в контексті загальнодержавної та міжнародної ситуації. **Висновки.** Впродовж 1917—1921 рр. Волинь, як і вся Україна, пережила революційні потрясіння. За періоду адміністрування російського Тимчасового уряду волинцями на загальній революційній хвилі відчували піднесення національної свідомості, формували структури національного руху, здійснювали демократизацію та українізацію суспільно-політичного життя. В лис-

Цитування: Скальський В., Разиграєв О. Волинь у період Української революції 1917—1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація. *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 173—191. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.173>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 6 (573)

топаді 1917 р. край як частина УНР практично відразу ж опинився у вирі першої більшовицько-української війни. Тут також пролягав фронт Першої світової, що накладало свій відбиток. Західна частина Волині до листопада 1918 р. перебувала під контролем австрійців. У 1919 р. регіон став одним з епіцентрів Української революції, де відбувалися важливі події (в тому числі спроба державного перевороту В. Оскілка, викрадення держскарбниці О. Волохом, Любарська декларація та ін.). Невдовзі на Волині відбувся фінальний акорд революції — 2-й Зимовий похід Армії УНР.

Ключові слова: Волинь, Українська революція, Перша світова війна, більшовицький переворот, Польща, Росія.

Історіографія Української революції 1917—1921 рр. спочатку формувалася як киевоцентрична. Це був цілком закономірний процес, адже саме в Києві постала Українська Центральна Рада (УЦР), ухвалювалися універсали, проголошувався гетьманат, відновлювалася Українська Народна Республіка (УНР), відбувся Трудовий конгрес, проголошено злуку, працювали уряди, керівні органи політичних партій. Саме Київ був формальною та неформальною столицею, звідки ширилися революційні хвилі.

Останнім часом, особливо до відзначення 100-річчя цих подій, з'явилася ціла низка досліджень, що висвітлюють історію 1917—1921 рр. у регіонах. Волинь періодично присутня у працях про революцію — частіше як регіон перебування вищих органів влади УНР у лютому 1918, листопаді — грудні 1919 рр. або ж у контексті Варшавської угоди та 2-го Зимового походу Армії УНР. Утім на Волині відбувалися революційні події на своєму, крайовому рівні. Ці явища значною мірою були інспіровані петроградськими та київськими подіями й мали свою специфіку.

За останні 30 років опубліковано чимало монографій, статей, збірок документів на цю тему. Так, питання розвитку революційних подій на Волині в 1917—1921 рр. порушували у своїх працях І. Гуцалюк [1], О. Дем'янчук [2—4], С. Лис [5], Г. Махорін [6], А. Рацілевич [7], Я. Шабала [8], автори цих рядків [9—12]. Серед закордонних дослідників варто згадати ґрунтовні напрацювання М. Коженювського [13—14] та В. Менджецького [15—16]. Проблематика Української революції 1917—1921 рр. обговорювалася під час роботи III Міжнародного конгресу українських істориків, що відбувся 2006 р. в Луцьку. У жовтні 2018 р. на базі Волинського національного університету ім. Лесі Українки проведено наукову конференцію «Волинь у роки Української революції 1917—1921 рр.» до 100-річчя зазначеної події, а вже наступного року побачив світ збірник праць учасників цього заходу [17].

Мета пропонованої статті полягає у спробі аналізу суспільно-політичного розвитку та воєнної ситуації на Волині в період Української революції 1917—1921 рр.¹ Хронологічні межі охоплюють початок 1917 р., коли на теренах краю розгорнулися революційні трансформації, і завершення 2-го Зимового походу в листопаді — грудні 1921 р.

¹ Представлена стаття тематично завершує узагальнення історії Волині 1914—1921 рр., розпочате в № 1 «Українського історичного журналу» за 2023 р. (див.: [18]).

Революційна демократизація на Волині 1917 р.

У 1917 р. Волинь вступила розділеною лінією фронту, який проходив по р. Стохід у західній частині регіону. З осені 1916 р. між австрійцями, німцями та росіянами велася позиційна війна. Загострення боїв сталося на Червищенському плацдармі, створеному російськими військами на лівому березі р. Стохід у липні того ж року. Навесні 1917 р. німецька армія застосувала на плацдармі хімічну зброю. Росіяни, не маючи належного захисного спорядження, зазнали значних втрат. Після відступу їх із Червищенського плацдарму інтенсивність боїв на Волині значно знизилася [8, С. 301; 19, С. 125].

Захід Волинської губернії (Володимирський та частину Ковельського повітів) займали австро-угорські війська, а військове управління здійснював штаб 4-ї цісарсько-королівської армії. Цивільна влада перебувала в руках призначених бурмістрів і старост.

Територія Волині, що залишилася під контролем Російської імперії, перебувала у зоні Південно-Західного фронту. На цих теренах продовжували функціонувати російські органи влади — міські думи, повітові земства й управи. З Володимирського та Ковельського повітів державні установи було евакуйовано до східної частини губернії.

Від радянського часу тягнеться історіографічна традиція тверджень, що волиняни довідалися про революцію в Петрограді на початку березня 1917 р. з телеграм і позитивно прийняли цю звістку. Більшість авторів характеризують цей час як період багатолюдних мітингів та маніфестацій.

Із приходом до влади Тимчасового уряду губернатори йшли у відставку. Їхні посади було ліквідовано, натомість створено мережу губернських комісарів. Аналогічний процес відбувався в повітах. Дотеперішні органи самоврядування — губернські та повітові земства, а також міські думи інкорпорували до свого складу представників революційних організацій. Відтак новий склад думи або земства обирав уже й нове керівництво. Зокрема 5 травня 1917 р. міським головою Луцька міська управа затвердила А. Варковицького, який змінив на цій посаді В. Малявчика [5, С. 4]. А от губернське земство так і не зібралось. Губернським комісаром Волинської губернії був призначений відомий політичний діяч, колишній член Державної думи Російської імперії, уроженець Волині А. В'язлов (1862—1919 рр.)².

Зречення Миколи II, ліквідація в Росії самодержавства та перехід влади до Тимчасового уряду значно поживали громадську активність у країні. У цей час на теренах Волинської губернії продовжили свою діяльність майже всі організації, пов'язані з допомогою населенню краю (земські та міські союзи, Російське товариство Червоного Хреста, етнічні харитативні структури), які функціонували тут від часу вибуху Великої війни. Водночас створювалися нові громадські

² Нова рада. 1917. № 157. 8 жовтня. С. 1.

об'єднання. А. Рацілевич зазначає, що на початку березня 1917 р. у Житомирі відбулося засідання представників громадських осередків губернського центру, а вже 4 березня утворено комітет громадських організацій. У цьому ж місяці в Луцьку почала діяти рада громадських організацій [7, С. 21, 23].

Оскільки значною мірою революційні події були детерміновані нерозв'язаністю національного питання, відповідно, найпотужнішу роль відігравали національні організації. Так, навесні 1917 р. виникла Луцька українська громада. Активісти цієї структури поставили за мету «національне пробудження у місцевих українців» шляхом проведення лекцій і «відчитів», організації «вистав, концертів, забав», а також збору коштів на відкриття «народної школи»³. Першою помітною справою громади стала організація національної демонстрації, що відбулася 30 квітня (13 травня) 1917 р.: «Попереду несли портрет Т. Шевченка, нашитий на великім блакитнім прапорі; поруч з ним — два національних прапори з написами: “Хай живе автономна Україна з федеративно-демократичною Російською республікою”. Далі йшов оркестр музики, за ним — співочий хор з парубків та дівчат в національним убранні; далі йшли солдати піші, а за ними — кінниця, на чолі котрої красувався, між іншими прапорами, запорожський прапор з хрестом, сонцем, місяцем й зорями. Позаду усіх їхали автомобілі та дві парі волів з возами. На першій возі був плакат “Земля і воля”»⁴. У цей період у Ківерцях постав український гурток «Єднання», який, відповідно до статутних засад, мав право «засновувати читальні, кооперативи, уряджувати лекції, відчити, театральні вистави, видавати книжки, часописи, улаштовувати прогулянки, концерти» [7, С. 24—25].

Навесні 1917 р. в Рівному було створено «Просвіту» та місцевий військово-спортивний комітет, який займався популяризацією військово-підготовчих навичок серед місцевої молоді [2, С. 107—108; 4, С. 70—75]. Загалом українські військові організації цього міста були доволі потужними. Поступово саме українці очолили тут загальнодемократичні осередки. 17 липня в Рівному відбулися перевибори виконкому ради солдатських депутатів гарнізону. Його головою став представник українських організацій Г. Денисенко⁵.

Український рух у Коростені набув організаційних форм у квітні 1917 р. Водночас було створено й місцеву «Просвіту». Початково до неї записалися 120 осіб — «селян, залізнодорожних служащих, робітників та салдат місцевих шпиталів». При «Просвіті» функціонувала бібліотека. 21 травня (3 червня) того ж року в Коростені відбувся збір коштів до Українського національного фонду⁶.

Місто Острог за свідченням очевидця, солдата М. Павлюченка, було «наскрізь пройняте специфічним духом чорносотенства»⁷. Тож українські організації тут постали серед військовослужбовців. Ініціаторами стали лікар Гаца-

³ Там само. № 21. 26 квітня. С. 2.

⁴ Там само. № 34. 9 травня. С. 4.

⁵ Робітнича газета. 1917. № 112. 18 липня. С. 3.

⁶ Народна воля. 1917. № 31. 10 червня. С. 3.

⁷ Нова рада. 1917. № 52. 1 червня. С. 4.

нюк і рядовий Тишко. Саме вони організували український концерт, заснували Українське товариство 26-го запасного полку, «Просвіту» та філію Військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка. Національному руху активно протидівав директор Острозької жіночої гімназії Ф. Кутневич.

Український рух фінансувався здебільшого з пожертв. Для збору коштів по всій Україні та за її межами Центральна Рада організувала День Національного фонду. В Рівному українські організації провели його 21 травня (3 червня), на Зелені свята.

Після створення УЦР місцеві активісти українського національного руху почали організовувати власні структури. 10—12 (23—25) травня 1917 р. відбувся з'їзд представників українських організацій регіону, на якому були присутні близько 300 осіб, серед них представники «Просвіти», гуртків, селянських спілок тощо [7, С. 25]. Таких зібрань було декілька. На них утворено Волинську губернську українську раду, яку очолив С. Підгірський⁸. Водночас формувалися повітові українські ради, осередки політичних партій, «Просвіти», Селянська спілка та ради селянських депутатів, філії Військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка.

Перший селянський з'їзд Волинської губернії відбувся 21—24 травня (3—6 червня) 1917 р. у Житомирі. Його ініціаторами виступили Волинська губернська українська рада та Волинський кредитний союз. Були присутні понад 700 делегатів. Головою зібрання обрано С. Підгірського. З'їзд розглянув багато питань, пов'язаних із політичною та економічною ситуацією, ухвалив постанову про запровадження в Росії «народної федеративної однопалатної республіки без президента» з «широкою національно-територіальною автономією України», невід'ємною частиною якої була й Волинь. При цьому автономна Україна мала забезпечити повні права національних меншин⁹.

Пропонувалося скасувати приватну власність на землю, водночас утриматися від самовільного захоплення земельних ділянок. Поряд із земельним питанням волинських селян турбувала «шкільна справа». З'їзд виявив бажання запровадити українськомовну освіту поступово: в перших класах — із вересня 1917 р., в інших — після вивчення учнями курсу української мови. З радикальними пропозиціями виступив з'їзд щодо реформи церкви, порушуючи питання українізації, відділення церкви від держави, скасування плати за надання духовних послуг та обрання священників і вищого духовництва парафіянами¹⁰.

II Волинський селянський губернський з'їзд, який відбувся 7—10 (20—23) жовтня 1917 р. під головуванням С. Підгірського, висловився на підтримку УЦР і підтвердив статус Волині як складової частини автономної України.

⁸ Самійло Максимович Підгірський — уродженець Волині, випускник Санкт-Петербурзького університету, правник, член Української Центральної Ради, журналіст, посол польського Сейму, провідний діяч українського руху на Волині, замордований у Лук'янівській в'язниці в 1944 р.

⁹ Громадянин. 1917. № 3-4. 4 липня. С. 7.

¹⁰ Там само. С. 8—9.

Окрім того постановив негайно видати закон про передачу земельних справ до земельних комітетів та Центрального українського земельного комітету; закликав селян узяти участь у виборах як до місцевих органів влади, так і до Установчих зборів. На з'їзді порушувалося також питання організації та діяльності рад селянських депутатів. Серед їхніх завдань проголошувався контроль за місцевою владою з метою збереження здобутків революції, а також участь окремих представників у громадських, продовольчих комітетах та радах військових і робітничих депутатів [20, С. 831—833].

Період Української Центральної Ради позначився на Волині зростанням політичної активності не лише серед селян, але й військовиків. Так, 19—20 червня (2—3 липня) 1917 р. військовослужбовці 165-го піхотного Луцького полку на зборах Української військової громади заслухали та підтримали І Універсал УЦР [20, С. 469—470]. Рада військових депутатів у Волочиську (Старокостянтинівський повіт) де-факто набула функцій цивільної адміністрації й мала на меті «боротися з дорожнечою, спекуляцією, хабарництвом, анархією і безвідповідальністю осіб, підтримувати загальний політичний порядок, встановлений в Російській Демократичній Республіці, підтримувати тишу і спокій в містечку і на станції, стояти на сторожі збереження державного майна, сприяти поглибленню політичної свідомості» [21, С. 38—46].

Революційне піднесення охопило й етнічні громади Волині — поляків, євреїв, чехів, котрі також самоорганізовувалися. Відбувалися повітові та губернські з'їзди, поставали національні органи самоврядування, політичні партії, громадські організації. В усіх виборчих кампаніях були етнічні списки, подекуди вдавалося здобувати мандати, а в місцях компактного проживання навіть і більшість голосів виборців.

Зокрема в березні 1917 р. поляки Волинської губернії взяли участь у з'їзді всіх польських організацій у Києві, ухвалою якого було створено Польський виконавчий комітет на Русі, який розпочав формування власних регіональних філій — комісаріатів. Уже у червні 1917 р. у краї діяли 2 міських комісаріати — у Житомирі та Звягелі, а також 10 повітових (Дубно, Кременець, Луцьк, Острог, Овруч, Рівне, Старокостянтинів, Ізяслав, Звягель, Житомир). Станом на 15 червня 1917 р. на Волині функціонували 19 різноманітних польських товариств та організацій [22, С. 18, 92].

У регіоні розпочало роботу освітнє товариство «Польська матір Волинської землі» («Польська матір на Волині») з центром у Житомирі [13, С. 144; 23, С. 220]. Керівництво цієї структури ухвалило рішення щодо обов'язкової участі римо-католицького духовництва в повітових філіях. У Луцьку, Рівному, інших населених пунктах губернії відкрилися польські народні школи [23, С. 225].

Українська державність на Волині (листопад 1917 — грудень 1918 рр.)

Жовтневий переворот 1917 р. мав свій відголос на Волині. Зокрема Кременецька міська дума засудила дії більшовиків і висловила підтримку Тимчасовому уряду та Українській Центральній Раді¹¹. З аналогічною заявою виступила Луцька міська дума [5, С. 4—5].

7 (20) листопада 1917 р. III Універсалом було проголошено Українську Народну Республіку. Волинська губернія стала складовою частиною нового державного утворення [24, С. 39]. Доступна джерельна база не дозволяє встановити більшість імен перших осіб губернії, очільників повітів та міст, а також депутатського корпусу часів першої УНР. Історикам відомі лише поодинокі імена. Губернським комісаром і надалі залишався А. В'язлов. Наприкінці січня 1918 р., вочевидь на хвилі більшовицького наступу, він склав повноваження¹². На початку лютого всю губернську владу було відправлено у відставку. Замість неї утворено комісаріат Волинської губернії, який очолював цивільну адміністрацію [6, С. 55]. Посаду губерніального інспектора міліції обіймав С. Василенко. Військовим комендантом Волині певний час був П. Болбочан. Про нього В. Верига зазначав, що «це був перший комендант від початку революції, котрий, замість мітингів, почав творити лад і порядок» [25, С. 16].

Більшовики спробували встановити свою владу в окремих місцевостях краю. Подекуди виникали пробільшовицькі «революційні комітети». І. Гуцалюк стверджує, що «нечисленні українізовані підрозділи не могли серйозно протидіяти військовим частинам, просякнутим більшовицьким духом» [1, С. 12]. Нам таке твердження видається дискусійним, адже більшовикам у період жовтня 1917 — квітня 1918 рр. не вдалося встановити бодай частковий контроль над жодним волинським містом, жодним більш-менш великим військовим підрозділом (хоч вони і внесли суттєву дезорганізацію у життя краю).

29 жовтня (11 листопада) 1917 р. на четвертий день перевороту в Петрограді та ще до проголошення УНР Луцька рада солдатських, робітничих і селянських депутатів відмовилася передавати владу більшовикам. Водночас було ухвалено резолюцію «вважати недопустимим застосування збройних сил луцького гарнізону для придушення петроградського повстання». За кілька днів заігнатовані більшовиками солдати 126-ї піхотної дивізії в околицях Луцька відмовилися виконати наказ про демобілізацію та оголосили себе червоногвардійцями. Командиром цього збройного угруповання став прапорщик О. Дмитрієв. У ніч із 12 (25) на 13 (26) листопада 1917 р. вони ввійшли до Луцька, заарештували начальників міліції, гарнізону, кількох членів виконавчого комітету Особливої армії, урядового комісара при ній, узяли під контроль друкарню, пошту, телеграф і в'язницю. Міський голова С. Спектарьов терміно-

¹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 242. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 85—85 зв.

¹² Нова рада. 1917. № 140. 19 вересня. С. 2.

во виїхав у Київ «з протестом проти насильницьких порушень прав міського самоуправління». Легітимізувати більшовицьку владу мав надзвичайний з'їзд депутатів Особливої армії, що зібрався в Луцьку 14 (27) листопада, але за відсутності підтримки він був змушений переїхати до Рівного¹³.

З прибуттям більшовиків в Рівне у цьому місті виникла загроза більшовицько-українських збройних сутичок. Лише завдяки втручання Генерального секретарства великоруських справ удалося встановився хиткий паритет¹⁴. Українці зняли патрулі, а більшовики не стали виставляти свої. Загалом зимою 1917—1918 рр. в Рівному відбувалося перманентне протистояння українських і більшовицьких загонів [26, С. 233].

Паралельно з революційними подіями тривала Велика війна. З кінця 1917 р. у Бересті делегація Української Центральної Ради вела переговори з представниками держав Четверного союзу про укладання мирного договору. 9 (22) січня 1918 р. було проголошено самостійність УНР, а 9 лютого (27 січня) підписано Берестейський мирний договір.

На початку лютого 1918 р. Волинь стає місцем осідку вищих органів влади УНР, котрі були змушені евакуюватися з Києва під тиском більшовиків. В історичній літературі доволі детально описано перебування Центральної Ради та Ради Народних Міністрів у Житомирі, Сарнах, Коростені.

Відразу після підписання Берестейського миру українська сторона запросила військову допомогу в Німеччини й Австро-Угорщини. 18 (5) лютого 1918 р. німецькі війська розпочали на західних теренах колишньої Російської імперії наступальну операцію «Фаустшлаг». Швидко оволодівши Луцьком, 21 (8) лютого німці зайняли Новоград-Волинський, 22 (9) лютого — Коростень, 24 (11) лютого — Житомир. Більшовики практично не чинили опору. Генерал М. Гофман писав: «Це найкомічніша з війн, які я бачив. Ми завантажуємо в потяг жменю піхотинців з кулеметами й женемо їх до наступної залізничної станції; вони швиденько захоплюють її, беруть у полон більшовиків, декілька вояків й продовжують свій рух далі. Принаймні, така процедура додає певного шарму новому способу ведення війни» [27, С. 67].

Після укладення Берестейського миру з колишніх військовополонених російської армії на території Німеччини та Австро-Угорщини було сформовано Синьожупанну та Сірожупанну дивізії. Їх перекинули на терени Ковельського та Володимирського повітів, де відбулося доукомплектування. Проте після гетьманського перевороту 1-шу і 2-гу Синьожупанні дивізії розформували. Натомість сірожупанники не тільки захищатимуть Україну від більшовиків, але й братимуть участь у внутрішньополітичному протистоянні [8, С. 323].

З очищенням Волині від більшовиків почало налагоджуватися нормальне повсякденне життя. Відновлювали діяльність законні органи влади УНР. Поновилася робота повітових комісарів, народних рад, міських дум, управ. Про-

¹³ Там само. № 205. С. 3.

¹⁴ Там само. № 209. С. 3.

довжили свою роботу й численні харитативні осередки, які у цей час сконцентрували діяльність на допомозі біженцям. Так, у березні 1918 р. опубліковано відозву Міністерства польських справ УНР до всіх польських допомогових організацій із проханням надати відомості про поточну діяльність. Урядовий орган цікавили насамперед кількість зареєстрованих біженців, бюджет і фінансова ситуація, відомості про структурні підрозділи, контакти дані¹⁵.

В березні 1918 р. територія Волинської губернії збільшилася. До неї було приєднано Мозирський повіт Мінської губернії. Щоправда ненадовго, адже вже 14 серпня Рада Міністрів Української Держави ухвалила рішення про створення Поліської округи, куди віднесено Мозирщину.

29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот. За підтримки німецьких військ до влади прийшов генерал П. Скоропадський, проголошений гетьманом. 4 травня він одним із перших волинським губернським старостою призначив колишнього члена Державної думи великого землевласника Д. Андрю. Повітовими старостами стали: у Житомирському повіті — Й. Арндт, Новоград-Волинському — Л. Бродський, Овруцькому — О. Далевич, Володимирському — В. Пушин, Дубненському — Д. Прибильський, Ізяславському — М. Шабельський, Ковельському — О. Нікітін, Кременецькому — М. Шмідт, Луцькому — Ф. Шлеммер, Острозькому — К. Курзенков, Рівненському — Й. Максимович, Старокостянтинівському — Р. Ржевський [1, С. 10]. Здебільшого це були особи дворянського походження, великі землевласники та колишні імперські чиновники. Попри призначення на терени Ковельського та Володимирського повітів повітових старост, їхня влада підважувалася присутністю там австро-угорських військ та адміністрації.

Серед ознак режиму П. Скоропадського можемо відзначити нормалізацію роботи державного апарату, певну стабілізацію економіки, повернення суспільних відносин від революційної нівеляції законів до примату законодавства [21, С. 38—46]. Впродовж короткого часу було відновлено приватну власність на землю. Переділи осені 1917 р. визнали незаконними. Значно ускладнилося проведення зібрань, обмежено агітацію. Одночасно наростала й опозиція до нової влади. Зокрема у травні 1918 р. відбулися антигетьманські виступи у Житомирському та Овруцькому повітах.

Наведення новою владою «порядку» спричинило хвилю локальних конфліктів за землю та розграбування восени — взимку майна великих землевласників. 21 червня 1918 р. П. Скоропадський навіть зустрівся з делегатами від землевласників («хліборобів») Волинської губернії, які прагнули зберегти та захистити свої господарства [26, С. 289—290]. Влітку 1918 р. джерела фіксують селянські виступи в Колках, Осниці, Тростянці, інших місцевостях Волині [8, С. 327]. Так, 16 червня в Карпівцях Житомирського повіту стався конфлікт між місцевими селянами та німецьким солдатом, що завершилося жертвами серед цивільних. Того ж дня у с. Голюнки на Старокостянтинівщині

¹⁵ Tygodnik Kresowy. 1918. № 15. S. 8.

спалено фільварок М. Лесявського [28, С. 11—12]. Великий заколот відбувся в Авратинській волості у червні 1918 р. Тоді селяни вбили кількох службовців державної варти. З Житомира та Старокостянтинова до Авратина було скеровано додаткові сили правоохоронців. Також до повсталих селян виїхав губернський староста. Невдовзі виступ було ліквідовано [28, С. 15].

Позитивні тенденції за врядування П. Скоропадського простежувалися у сфері культури та освіти. Гетьман зберіг інститут губернських комісарів народної освіти, створений за УЦР. Так, на Волині на цій посаді продовжував працювати М. Черкавський, який ще 18 вересня 1917 р. скерував до Генерального секретаря освіти доповідну записку щодо українізації шкільництва краю. В документі наголошувалося на необхідності видання спеціального наказу стосовно проведення навчання українською мовою, а також забезпечення учнів підручниками [20, С. 776—778].

17 вересня 1918 р. у Житомирському окружному суді було зареєстровано луцьку повітову «Просвіту». Серед учасників перших зборів товариства, які відбулися у серпні того ж року у приміщенні Луцької братської школи, були П. Голубович, В. Федоренко, Р. Шкляр та ін. [29, С. 6—7]. Один з очільників та організаторів луцької «Просвіти» І. Власовський писав: «[...] з революцією 1917 року, скрізь по українських містах, містечках і селах виникають т-ва “Просвіти”. [...] Серед бурхливого моря нескінченних військових і революційних подій, на руїнах життя, спричинених світовою війною, в час повороту з евакуації народних мас, pojawiaються тут паростки організацій, котрі завданням ставили національне усвідомлення і культурне піднесення свого народу» [29, С. 6—7].

Після приходу до влади П. Скоропадського на Волині постала й мережа польських допомогових комітетів, зокрема в Антонінах, Житомирі, Корці, Луцьку, Любарі, Острозі, Рівному, Сарнах тощо. В. Менджецький зазначає: «Вони відіграли важливу роль як центри підтримки та координації діяльності польської громади в умовах екстремальної небезпеки» [15, С. 148]. Того ж року у Волинській губернії спостерігалася особлива активізація діяльності польських скаутських структур [13, С. 145].

Як уже зазначалося, поза контролем губернської адміністрації залишалися Ковельський та Володимир-Волинський повіти. Хоча Українська Держава й Австро-Угорщина перебували у союзницьких відносинах, ці найзахідніші терени Волині надалі перебували під окупацією. Українські службовці неодноразово зверталися до центральних органів влади щодо роз'яснень із приводу статусу тих територій. Евакуйовані повітові управи та міські думи, що тимчасово розмістилися у Житомирі й Новограді-Волинському, постійно порушували питання про повернення в рідні міста. Окупація цих повітів припинилася з виїздом австро-угорських військ. Після цісарського маніфесту 16 жовтня командувач Східної армії А. Краус без дозволу Відня розпочав евакуацію. В Рівному командувач та офіцери штабу на тривалий час були заблоковані місцевою солдатською радою, зазнавали принижень і грабунків. Вихід австро-угорських підрозділів із Володимира-Волинського супроводжувався

масовими безладами, підпалами. В листопаді 1918 р. ані Українська Держава, ані невдовзі створена Директорія, ані уряд Західноукраїнської Народної Республіки не мали достатньо сил, щоб опанувати ці терени. Тож ситуацією скористалася щойно відновлена Польща [12, С. 213].

Період Директорії (грудень 1918—1921 рр.)

У листопаді — грудні 1918 р. в Україні відбулося переформатування влади, на зміну гетьману П. Скоропадському прийшла Директорія, яка відновила Українську Народну Республіку. Війська Директорії вступили до Луцька вже 22 грудня [5, С. 23]. Після цього у Волинській губернії було повністю змінено владну вертикаль. Посаду губернського комісара обійняв Ф. Сумневич — колишній рівненський повітовий комісар періоду УЦР [30, С. 122—130]. До губернської земської управи ввійшли також С. Підгірський (голова), Чернецький, О. Левчанівський, Поплавський, Нарбут. Губернським комендантом наприкінці грудня 1918 р. став штабскапітан О. Блонський [31, С. 47].

Ще в листопаді 1918 р. більшовики розпочали новий наступ на українські землі. На Волині це відбулося головним чином у північних повітах. Перші сутички мали місце в районі Мозиря. З півночі губернію захищав Український кінно-партизанський полк отамана О. Козир-Зірки [6, С. 75], відомого тим, що у січні 1919 р. він здав Овруч більшовикам, учинивши перед цим жорстокий єврейський погром. За це українська влада полк розформувала, а його командира засудила до розстрілу. Однак отаман утік з-під варті і деякий час плюндрував тили українських військ.

Паралельно з фронтальним наступом більшовики діяли «гібридно» — намагалися вести розкладницьку роботу в українських військових частинах та вчиняти заколоти. В районі Дубровиці після евакуації австро-угорських та німецьких військ наприкінці 1918 р. українці втратили кілька населених пунктів, які зайняли пробільшовицькі загони, що згодом влилися у Червону армію. В радянській літературі та політиці пам'яті ці події отримали назву «Дубровицького збройного повстання»¹⁶.

5 січня 1919 р. більшовикам удалося підняти бунт у Житомирі та Бердичеві. «Житомирське січневе збройне повстання» супроводжувалось єврейським погромом [32, С. 199]. Отаман О. Палієнко звинуватив євреїв міста в підтримці більшовиків та інспірував масштабне насильство, яке тривало з 8 по 13 січня. За цей погром О. Палієнка відсторонили від посади. Відтак владі УНР для наведення порядку довелося спрямовувати у Житомир підрозділи полковника В. Оскілка. З Житомира погромники перейшли до Троянова. У цій ситуації на захист євреїв стали місцеві православні селяни-українці. Вони вбили одного погромника, дві нападниці втекли, а решту вдалося затримати. Селянський сход вирішив покарати злочинців смертю [6, С. 66—67].

¹⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. Р.534. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1—78.

На початку січня 1919 р. в Києві розпочалася підготовка до Трудового конгресу, який мав визначити подальший шлях розвитку УНР. Це був такий собі аналог Установчих зборів, але з поправкою на воєнно-політичні обставини — наступ більшовиків та поширеність ліворадикальних популістських ідей серед населення. Тож вибори були не загальними, прямими й вільними, а становими. Визначалися квоти для кожної губернії. Волині припало 45 мандатів від селян, 10 — від робітників, 4 — від трудової інтелігенції [10, С. 219].

Загалом перший місяць 1919 р. видався надзвичайно плідним у діяльності Директорії УНР. Так, 26 січня побачили світ постанови про реорганізацію кількох церковно-учительських та «второкласових» учительських шкіл (у тому числі Дерманської й Денишівської на Волині) в учительські семінарії, а також про відкриття учительського інституту у Житомирі. Попри складні умови в регіоні простежувалося і громадське життя [10, С. 219]. Так, у січні — лютому 1919 р. зусиллями «Просвіти» в Луцьку організовано курси української мови для працівників державних установ [29, С. 6—7].

Поряд із протистоянням більшовицькій загрозі на півночі та сході губернії, на західних межах Волині також розгортався збройний конфлікт. Новопостала Польща намагалася встановити кордони відповідно до своїх уявлень. Волинь сприймалася щонайменше як зона інтересів, або як власна територія. Тож розпочалася «війна за кордони». Після евакуації з завершенням Першої світової із західноволинських міст австро-угорських гарнізонів ці населені пункти залишилися без жодної влади. Уряд УНР був зайнятий конфліктом із більшовиками, протидією єврейським погромам та загалом нестабільною ситуацією в Україні. ЗУНР теж не могла надати допомоги, адже перебувала у протистоянні з поляками за Львів і Галичину. В літературі можемо знайти згадки про те, що армія польського генерала Е. Ридз-Смігли вступила на Волинь у першій половині січня 1919 р. У ході нетривалих, але кривавих боїв Ковель та Володимир-Волинський опинилися під польським контролем.

Протистояння з поляками тривало не лише у воєнній площині. Так, наприкінці 1918 р. на терени Волині поширила діяльність польська організація громадсько-політичного характеру «Кресова сторожа», утворена в лютому того ж року в Любліні. Вона реалізовувала на практиці політичну програму Ю. Пілсудського щодо східних земель, формувала позитивний образ Польщі й готувала підґрунтя для польської адміністрації [9, С. 171—172].

На початку лютого 1919 р. на Волинь перемістився більшовицько-український фронт. 2 лютого більшовики оволоділи Овручем. Довгий час тривали сутички навколо Коростеня, який українські війська змушені були залишити в ніч із 20 на 21 лютого. Розпочалась евакуація установ із Житомира. Надалі ситуація суттєво ускладнювалася. Більшовики поступово займали волинські села та містечка. Часом українцям удавалося контратакувати.

Внаслідок лютневого більшовицького наступу 1919 р. Директорія залишила Київ. На початку квітня — травня 1919 р. уряд перебував у Рівному, де командував Волинської групи Армії УНР отаман В. Оскілко під впливом лідерів партії

соціалістів-самостійників здійснив спробу державного перевороту, заарештувавши прем'єр-міністра Б. Мартоса, кількох міністрів і військових, а також намагався захопити С. Петлюру. Енергійними діями останнього заколот було придушено. Уряд Директорії залишив Рівне 5 травня, виїхавши до Радивилова. Сюди ж зі Здолбунова прибули С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко [33, С. 37, 331—332].

Загалом весь 1919 р. став часом перманентних збройних сутичок між українськими військами та більшовиками. Міста та села почергово переходили з рук у руки, а частіше населені пункти утримували місцеві отамани, котрі в умовах відсутності сильної центральної влади та виснаження Армії УНР мали беззаперечну владу й авторитет серед мешканців Волині.

Навесні 1919 р. у західній частині регіону відновили наступ поляки. На початку квітня новостворений Волинський фронт очолив генерал О. Карніцький. У травні сюди перекинуто сформовані у Франції підрозділи генерала Ю. Галлера. Це дозволило провести стрімкий наступ, оволодіти Луцьком та іншими територіями, які було підпорядковано тимчасовій адміністративній структурі — Цивільному управлінню східних земель. Так, 7 червня 1919 р. на окупованих польськими військами теренах постало управління повітів Волині з центром у Ковелі, воно входило до складу ЦУСЗ й охоплювало землі Володимирського, Ковельського, Луцького повітів¹⁷. У серпні 1919 р. поляки активізували воєнні дії та захопили Кременець, Дубно, Рівне, Сарни, Острог. Відтак 9 вересня управління повітів Волині реорганізували у Волинський округ ЦУСЗ, який включав Володимирський, Ковельський, Луцький, Дубенський, Рівненський, Кременецький, Острозький і частково Заславський та Звягельський повіти колишньої губернії¹⁸.

Наприкінці листопада 1919 р. рештки українських військ виявилися затиснутими на невеличкій території в межах Волині: на заході — поляки, на північному сході — більшовики, на південному сході — денікінці. Армія УНР поступово втрачала боєздатність. Генерал В. Сальський на одній із нарад заявив: «Ми переможені ворогами, а вороги ті: тиф, холод, незабезпеченість армії, без якої жодна армія нездатна боротися. Ворогам не треба великої напруги, щоб винищити до ноги нас всіх» [34, С. 326].

У цій патовій ситуації більшість командирів підтримали курс С. Петлюри на зближення з поляками. Водночас у містечку Любар спалахнув черговий заколот — отаман О. Волох захопив державну скарбницю УНР та перейшов на бік Червоної армії. Фактично це був акт державної зради з далекосяжними наслідками. Уряд оголосив «Любарську декларацію»: «Правительство Української Народної Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на інші способи боротьби за нашу державність» [35, С. 604]. Політичний провід УНР та частина військовиків перетнули українсько-польську лінію розмежування. Решта сил перейшли до методів партизанської війни. Командувачем Армії УНР став генерал-хорунжий М. Омелянович-Павленко.

¹⁷ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. 1919. № 5. Poz. 39.

¹⁸ Ibid. № 17. Poz. 153.

17 січня 1920 р. Ю. Пілсудський на основі Волинського округу ЦУСЗ створив цивільне управління земель Волині та Подільського фронту з центром у Луцьку¹⁹. Водночас тривало формування українсько-польського військово-політичного союзу. 21 квітня у Варшаві міністри закордонних справ Польщі (Я. Домбський) та УНР (А. Лівіцький) підписали таємну політичну угоду. Невдовзі вона отримала популярну та історіографічну назву — «Варшавський договір» або «союз Пілсудського — Петлюри».

Уряд Польщі визнавав «верховною владою УНР Директорію незалежної Української Народної Республіки». Документ передбачав територіальні поступки української сторони в обмін на міжнародне визнання УНР і військову допомогу проти більшовиків. Східна Галичина та захід Волині проголошувалися частиною польської держави. З цього часу почалася процедура перепідпорядкування волинських повітів безпосередньо Варшаві [36]. Договір дискутувався у середовищі волинської громадськості. Луцька «Просвіта» поширила протест щодо його умов [29, С. 8—9]. Водночас 27 червня 1920 р. у Володимирі-Волинському відбулися врочистості з приводу «повернення Волинської землі до Батьківщини» (себто Польщі) за участі представників українців і православного священника [12, С. 211—217].

Воєнні успіхи польської та української армій у травні — червні 1920 р. були короткочасними. На початку липня червоні війська вийшли на р. Збруч і почали просування на Волинь, Галичину та далі вглиб Польщі. Вже в липні — серпні більшовики створили у краї тимчасові органи влади — ревкоми. Водночас польська адміністрація поспішно евакуювалася.

Вирішальна Варшавська битва відбулась 13—25 серпня 1920 р. й завершилася розгромом та відступом більшовицьких військ. Не останню роль тут відіграла 6-та дивізія Армії УНР під командуванням М. Безручка. Після цього хід війни змінився. Польсько-українські війська провели успішний контрнаступ²⁰. Урешті лінія протистояння знову поділила Волинь практично навпіл між поляками та більшовиками. Згідно з наказом Ю. Пілсудського від 9 вересня 1920 р. створювалася перехідна адміністративна одиниця — Тимчасове управління прифронтових та етапних теренів, у підпорядкування якого відійшла Західна Волинь. У краї почався процес відновлення польського адміністративного й управлінського апарату. Водночас відновлювали свою діяльність етнічні громадські організації, в тому числі українська «Просвіта». Однак, як зазначав І. Власовський, «признавши “Просвіти”, котрі застала на Волині по обняття влади, “як необхідне зло”, польська адміністрація в перших же роках почала кваліфікувати просвітян як людей нелояльних і небезпечних» [29, С. 10, 12].

Восени 1920 р. виснажені воєнним протистоянням поляки й більшовики підписали попереднє перемир'я. 18 березня 1921 р. в Ризі було укладено мирний договір між Польщею й радянською Росією та її сателітами — урядами УСРР і

¹⁹ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. 1920. № 1. Poz. 1.

²⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 5. Оп.1. Спр. 306. Арк. 15.

БСРР. Лінія розмежування пройшла практично там же, де за Варшавською угодою планувався українсько-польський кордон. Таким чином, західна частина Волині опинилася у складі Польщі, а східна — в адміністративних межах УСРР.

З огляду на замирення з радянською Росією Польща офіційно згорнула підтримку УНР. Але неформальне сприяння українському національному руху з боку Варшави тривало й надалі. Командування польської армії співпрацювало з українським екзильним урядом. У січні 1921 р. постав партизансько-повстанський штаб на чолі з генерал-хорунжим Ю. Тютюнником, який мав на меті здійснити похід на Наддніпрянщину. Поляки дозволили українцям створювати розвідувальні пункти, зокрема й на Волині. Основною силою 2-го Зимового походу Армії УНР була Волинська повстанська група, до складу якої ввійшли українські вояки, інтерновані в польських таборах у Каліші, Александрові-Куявському, Ченстохові. За попередньо складеними списками їх відправляли групами по 20—50 осіб до сіл поблизу лінії розмежування з Червоною армією. Поступова концентрація українських сил на прикордонних теренах викликала невдоволення радянської влади, яка неодноразово надсилала ноти протесту польському уряду.

4 листопада 1921 р. Волинська група перейшла польсько-радянський кордон. Уже в першому селі — Майдані-Голишевському — повстанці роззброїли прикордонну охорону. Далі вирушили в напрямку Коростеня. 6—7 листопада зайняли залізничний вокзал міста, захопили склад зброї, випустили з в'язниці селян, які не виконали продподаток, стратили чекістів і розігнали міліцію. Проте невдовзі прибули 2 бронепотяги й 1000 курсантів школи червоних старшин, що змусило українців відступити. 12 листопада війська Ю. Тютюнника мали сутички з бригадою Г. Котовського. Надалі ледь не щодня відбувалися перестрілки та невеликі бої.

З холодами постійно збільшувалася кількість хворих, гостро бракувало зброї й боеприпасів. Тож командування Волинської групи ухвалило рішення повернутися на підконтрольну Польщі територію. Під час відступу повстанців поблизу с. Малі Миньки атакувала червона кіннота. 120 старшин і козаків зі штабом включно, в тому числі Ю. Тютюнник, змогли пробитися на польський бік. Водночас значно більше вояків потрапили в полон. 18 листопада їх перевели до містечка Базар, де після імпровізованого «суду» розстріляли [37, С. 29—34]. Ця подія стала символічним завершенням періоду Української революції 1917—1921 рр.

* * *

Отже революційне піднесення 1917 р. змінилося на Волині більшовицькою агресією, австро-угорською та німецькою окупацією, авторитарним режимом із наступними деструкцією, «отаманщиною» та єврейськими погромами. Та попри все, революція показала здатність національного руху до активного державотворення. В результаті буремних подій край виявився поділений на східну й західну частини між «країною Рад» і Польщею.

Оскільки Волинь здавна була частиною ареалу розселення євреїв у Центральній-Східній Європі, в певний момент революції регіон охопили погроми. Пік їх припав на 1919 р. Водночас влада УНР була надто слабкою, аби ефектив-

но протистояти насильству. Хоч певні заходи все ж таки вживалися — керівників та ініціаторів погромів намагалися карати.

Українська революція 1917—1921 рр. — це процеси самоусвідомлення українцями себе як нації і творення власної державності. За революційні роки волиняни утвердили свою національну ідентичність, виявили солідарність з українцями інших регіонів у розбудові незалежної держави. Після втрати УНР контролю над територіями та переходом української політичної й військової еліти в еміграцію мешканці Волині зберегли відчуття належності до української нації.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Hutsaliuk, I.O. *Ukrainski natsionalni orhany vladny na Volyni (1917—1921 rr.)* (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Гуцалюк І.О. Українські національні органи влади на Волині (1917—1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2013. 19 с.].
2. Demianiuk, O.Y. *Viiskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914—1921 rokakh*. Lutsk, 2011 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О.Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914—1921 роках. Луцьк, 2011. 320 с.].
3. Demianiuk, O.Y. *Volyn u viiskovo-politychnykh protsesakh Ukrainskoi revoliutsii 1917—1921 rr.* (Extended abstract of Doctor's thesis). Lviv, 2013 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О.Й. Волинь у військово-політичних процесах Української революції 1917—1921 рр.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Львів, 2013. 32 с.].
4. Demianiuk, O.Y. *Volyn v Ukrainskii revoliutsii: doba Ukrainskoi Tsentralnoi rady*. Lutsk, 2018 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О.Й. Волинь в Українській революції: доба Української Центральної ради. Луцьк, 2018. 232 с.].
5. Lys, S. *Volyn v Ukrainskii revoliutsii 1917—1921 rokiv: peredumovy, perebih podii, naslidky*. Naukovo-metodychni materialy. Lutsk, 2017 [in Ukrainian].
[Лис С. Волинь в Українській революції 1917—1921 років: передумови, перебіг подій, наслідки. Науково-методичні матеріали. Луцьк, 2017. 28 с.].
6. Makhorin, H.L. *Ukrainska natsionalna revoliutsiia 1917—1922 rr. ta yii perebih na Zhytomyrshchyni*. Zhytomyr, 2017 [in Ukrainian].
[Махорін Г.Л. Українська національна революція 1917—1922 рр. та її перебіг на Житомирщині. Житомир, 2017. 209 с.].
7. Ratsilevych, A. *Orhanizatsiine oformlennia ukrainskoho natsionalnoho rukhu na Volyni (berezen — cherven 1917 r.)*. *Volynski istorychni zapysky*. 2010. 4: 20-29 [in Ukrainian].
[Рацілевич А. Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень — червень 1917 р.). *Волинські історичні записки*. 2010. Вип. 4. С. 20—29].
8. Shabala, Ya.M. *Persha svitova viina. Ukrainska revoliutsiia (1914—1921 rr.)*. *Zakhidne Polissia: istoriia ta kultura*. Ed. V.K. Baran. Lutsk, 2012. 294-341 [in Ukrainian].
[Шабала Я.М. Перша світова війна. Українська революція (1914—1921 рр.). *Західне Полісся: історія та культура*. Наук. ред. В.К. Баран. Луцьк, 2012. С. 294—341].
9. Razyhrayev, O. *Po obydvya boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi viiny: 1914—1918 rr.* Lutsk, 2018 [in Ukrainian].
[Разиграєв О. По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914—1918 рр. Луцьк, 2018. 242 с.].
10. Razyhrayev, O. *Revolutsionnye sobytiia 1917—1921 gg. na Volyni v svete ukrainskoi istoriografii*. *Dni, które wstrząsnęły światem? Rewolucje w imperium rosyjskim w 1917 r.* Wrocław — Warszawa, 2019. 209-227 [in Russian].

- [Razyhrayev O. Революционные события 1917—1921 гг. на Волини в свете украинской историографии. *Dni, którew strząsnęły światem? Rewolucje w imperium rosyjskim w 1917 r.* Wrocław — Warszawa, 2019. S. 209—227].
11. Skalskyi, V. Selianski zizdy Volynskoi hubernii yak skladnyk Ukrainskoi revoliutsii (1917 r.). *Litopys Volyni*. 2008. 4: 78-82 [in Ukrainian].
[Скальський В. Селянські з'їзди Волинської губернії як складник Української революції (1917 р.). *Літопис Волині*. 2008. Ч. 4. С. 78—82].
 12. Skalskyi, V. Miski holovy Volodymyra-Volynskoho (1915—1923 rr.). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Naukovyi zbirnyk*. 2015. 55: 211-217 [in Ukrainian].
[Скальський В. Міські голови Володимира-Волинського (1915—1923 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Науковий збірник*. Вип. 55 / упоряд. А. Силіук, В. Пікалюк. Луцьк, 2015. С. 211—217].
 13. Korzeniowski, M. Uchodźcy z Królestwa Polskiego na Wołyniu w latach 1915—1918. *Ucrainica Polonica*. 2004. 1: 136-149 [in Polish].
 14. Korzeniowski, M. Świadomość narodowa polskiej i ukraińskiej ludności chłopskiej na Wołyniu w latach 1917—1921. *Przemiany życia społecznego i gospodarczego ludności wiejskiej w Polsce i krajach sąsiednich w okresie międzywojennym* / pod. red. D. Michaliuk. Ciechanowiec, 2022. 83-97 [in Polish].
 15. Mędrzecki, W. Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917—1921. *Metamorfozy społeczne*. T. 1. Red. J. Żarnowski. Warszawa, 1997. 137-170 [in Polish].
 16. Mędrzecki, W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa, 2000. 330 s. [in Polish].
 17. Volyn u roky Ukrainskoi revoliutsii 1917—1921 rr.: zb. nauk. prats. Lutsk, 2019 [in Ukrainian].
[Волинь у роки Української революції 1917—1921 рр.: зб. наук. праць. Луцьк, 2019. 300 с.].
 18. Razyhrayev, O., Skalskyi, V. Volyn u 1914—1916 rr.: voienno-polityczne ta tsyvilne zhyttia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2023. 1: 51-67 [in Ukrainian].
[Разиграев О., Скальський В. Волинь у 1914—1916 рр.: воєнно-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*. 2023. № 1. С. 51—67].
 19. Hulko, H. Malovidoma storinka Pershoi svitovoi viiny na Volyni. Chervyshchenskyi platsdarm. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Persha svitova viina na Volyni ta Volynskomu Polissi. Naukovyi zbirnyk*. 2016. 58: 121-128 [in Ukrainian].
[Гулько Г. Маловідома сторінка Першої світової війни на Волині. Червищеньський плацдарм. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник*. Вип. 58 / упоряд. Г. Бондаренко, А. Силіук, П. Хомич. Луцьк, 2016. С. 121—128].
 20. Verstiuk, V. (Ed.) Ukrainkyi natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen — lystopad 1917 roku. Dokumenty i materialy. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. Документи і матеріали / відп. ред. В. Верстюк. Київ, 2003. 1024 с.].
 21. Komarnitskyi O.B. Mistechka Pivdennoi Volyni v Ukrainskii revoliutsii 1917—1920 rr. *Slavuta i Slavutchyna: mynule ta suchasne*. Ch. 1. XIX—XX st. Zbirnyk naukovykh prats. Slavuta, 2003. 38-46 [in Ukrainian].
[Комарницький О.Б. Містечка Південної Волині в Українській революції 1917—1920 рр. *Славута і Славутчина: минуле та сучасне*. Ч. 1. XIX—XX ст. Збірник наукових праць. Славута, 2003. С. 38—46].
 22. Zjazd Polski na Rusi w Kijowie w dniach 18—24 czerwca 1917 roku. Winnica, 1917. 133 s. [in Polish].
 23. Potapenko, M. Polski hromadski obiednannia Naddnpirianskoi Ukrainy u berezni — lystopadi 1917 r. *Novitni tendentsii vyvchennia aktualnykh problem revoliutsiinoi doby (1917—1921 rr.): zb. nauk. pr.* Kyiv; Cherkasy, 2012. 218-227 [in Ukrainian].

- [Потапенко М. Польські громадські об'єднання Наддніпрянської України у березні — листопаді 1917 р. *Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917—1921 рр.)*: зб. наук. пр. Київ; Черкаси, 2012. С. 218—227].
24. Boiko, O.D. Problema vyznachennia kordoniv Ukrainy v period Tsentralnoi Rady (1917—1918 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. 1: 31-46 [in Ukrainian].
[Бойко О.Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917—1918 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 31—46].
 25. Sidak, V., Ostashko, T., Vronska, T. Polkovnyk Petro Bolbochan: trahediia ukrainskoho derzhavnyka: Naukove vydannia. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. Київ, 2004. 426 с.].
 26. Narysy istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917—1921 rokiv: u 2-kh kn. Kn. 1 / hol. avt. kolekt. V. Verstiuk. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Нариси історії Української революції 1917—1921 років: у 2-х кн. Кн. 1 / гол. авт. колект. В. Верстюк. Київ, 2011. 390 с.].
 27. Gofman, M. Zapiski i dnevniki: 1914—1918. Leningrad, 1929 [in Russian].
[Гофман М. Записки и дневники: 1914—1918. Ленинград, 1929. 264 с.].
 28. Kavunnyk, V. (Comp.) Arkhiv Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky. Ministerstvo vnutrishnikh sprav. Spravozdannia huberniialnykh starost i komisariv (1918—1920). Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
[Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Справоздання губернiальних старост і комісарів (1918—1920) / упоряд. В. Кавунник. Київ, 2017. 336 с.].
 29. Vlasovskiy, I. Lutska Prosvita (10 lit prosvitianskoi pratsi 1918—1928). Lviv, 1928 [in Ukrainian].
[Власовський І. Луцька Просвіта (10 літ просвітянської праці 1918—1928). Львів, 1928. 70 с.].
 30. Zubko, O. Volyn u podilskomu sertsii: Fedir Oleksandrovych Sumnevych (1885—?). *Litopys Volyni*, 2018. 19: 122-130 [in Ukrainian].
[Зубко О. Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885—?). *Літопис Волині*. 2018. Вип. 19. С. 122—130].
 31. Tynchenko, Ya.Yu. Ofitserskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1917—1921). Kn. I. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Тинченко Я.Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). Кн. I. Київ, 2007. 536 с.].
 32. Kuras, I.F. (Ed.) Velykyi Zhovten i hromadianska viina na Ukraini: entsyklopedychnyi dovidnyk. Kyiv, 1987 [in Ukrainian].
[Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: енциклопедичний довідник. Відп. ред. І.Ф. Курас. Київ, 1987. 632 с.].
 33. Narys istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917—1921 rokiv: u 2-kh kn. Kn. 2 / hol. avt. kolekt. V. Verstiuk. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
[Нариси історії Української революції 1917—1921 років: у 2-х кн. Кн. 2 / гол. авт. колект. В. Верстюк. Київ, 2012. 464 с.].
 34. Nahaievskiy, I. Istoriiia Ukrainiskoi derzhavy dvadtsiatoho stolittia. Rome, 1989 [in Ukrainian].
[Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Рим, 1989. 486 с.].
 35. Verstiuk, V. (Comp.) Dyrektoriia, Rada narodnykh ministriv Ukrainiskoi narodnoi respubliky. Lystopad 1918 — lystopad 1920 rr. Dokumenty i materialy: u 2-kh t. T. 2. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
[Директорія, Рада народних міністрів Української народної республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2. / упор. В. Верстюк. Київ, 2006. 744 с.].

36. Sojusz Pilsudski — Petlura. Dokumenty i materiały. Red. J. Pisuliński, W. Skalski. Warszawa, 2020 [in Polish].
37. Faizulin Ya., Skalskyi V. *Perelohy Ukrainskoi revoliutsii: Druhyi Zymovyi pokhid Armii UNR*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihi, 2008. 40 s.
[Файзулін Я., Скальський В. *Перелоги Української революції: Другий Зимовий похід Армії УНР*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 40 с.]

Надійшла / Received 28.03.2023

Vitalii SKALSKYI

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Director of the Ukrainian Research Institute
of Archival Affairs and Record Keeping (Kyiv, Ukraine)
skalskyw@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>

Oleh RAZYHRAEV

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor at Department of World History,
Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine);
Ph. D. in History of Maria Curie-Skłodowska University (Lublin, Poland)
razygraev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

VOLYN DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917—1921: SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT AND MILITARY SITUATION

The purpose is to attempt to analyze the socio-political development and military situation in the Volyn area during the Ukrainian Revolution of 1917—1921. **The research methodology** is based on the use of general scientific and specifically historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical, etc. **The scientific novelty**. An attempt is made to summarize the events of the Ukrainian revolution on the territory of Volyn in the context of the national and international situation. **Conclusions**. During 1917—1921, Volyn, like all of Ukraine, experienced revolutionary upheavals. During the time of administration by the Russian Provisional Government, the people of Volyn felt the rise of national consciousness in the general revolutionary wave, formed the structures of the national movement, and undertook the democratization and Ukrainization of social and political life. In November 1917, Volyn, as a part of the Ukrainian People's Republic, almost immediately fell into the vortex of the first Bolshevik-Ukrainian war. Also, the front of World War I ran through the region, which certainly left its mark. The outermost west of Volyn continued to be under the control of the Austrians until November 1918. In 1919, it became one of the epicenters of the Ukrainian Revolution, where significant events took place (including V. Oskilko's coup d'état attempt, O. Volokh's theft of the state treasury, the Liubar Declaration, etc.). Shortly, Volyn became the place of the last chord of the Ukrainian revolution — the 2nd Winter Campaign of the Ukrainian People's Republic Army.

Keywords: *Volyn, Ukrainian Revolution, World War I, Bolshevik coup d'état, Poland, Russia.*